
De actualiteit van een gevaarlijk denker

Ten Bos

zaterdag 12 juni 2004, 00:00

update: woensdag 10 augustus 2011, 13:21

De politiek filosoof Carl Schmitt had een grote afkeer van de liberale democratie. Liefhebbers van conservatieve standpunten halen nog steeds hun hart op aan zijn teksten.

A Dangerous Mind

Jan-Werner Müller

Yale University Press, 224 pagina's, \$ 30

De opvattingen van Schmitt passen bij een soort van aartsreactionair
katholicisme

René ten Bos

Toen Isaiah Berlin gevraagd werd waarom hij zich als liberaal zoveel bezighield met antiliberaal denkers als Machiavelli, Herder of Sorel, antwoordde hij: 'Ik verveel me als ik mensen lees die geestverwanten zijn, mensen met ongeveer dezelfde opvattingen. Interessant is het lezen van de vijand, want de vijand dringt door de verdediging.'

Met dit citaat begint Jan-Werner Müller, een jonge Duitse politiek filosoof die verbonden is aan de universiteit van Oxford, zijn adembenemende studie over het denken van Carl Schmitt (1888-1985) en de invloed die hiervan uitging op de naoorlogse politieke filosofie in Europa. Schmitt was een advocaat en een rechtsgeleerde, maar met name zijn excursies naar het politieke denken hebben hem een blijvende reputatie opgeleverd. Zijn boeken zijn altijd driftig gelezen. Dat komt in de eerste plaats omdat Schmitt een zeer begaafd stilist was. Wie boeken leest als *Nomos der Erde*, dat begin jaren vijftig verscheen, of *Die Diktatur*, dat zo'n dertig jaar eerder verscheen, wordt met prachtige volzinnen meegezogen in een fascinerende wereld waarin het draait om mythe, macht, recht, soevereiniteit, orde en beslissingsvermogen.

Maar stijl alleen, hoe verleidelijk ook, is onvoldoende om de grote belangstelling voor Schmitts gedachtegoed te verklaren. Het komt ook omdat we hier iemand hebben die brille en eruditie inzet ter verdediging van wat we nu meestal afdoen als 'foute' denkbeelden. Schmitt was een verstokt antisemiet, die zich in de jaren dertig encanailleerde met het nationaal-socialisme en die ook na de oorlog liever bleef volharden in dubieuze politieke vriendschappen. Hij was een geziene gast in het Spanje van Franco.

Schmitt is het levende bewijs van de stelling dat een helder verstand niet noodzakelijkerwijs tot politiek fatsoen hoeven te leiden. Ik zou hier overigens aan toe willen voegen dat zijn opvattingen niet zozeer fascistisch zijn - iets wat de nationaal-socialisten zelf erg goed begrepen, want zij moesten niets van zijn diensten hebben - maar veeleer passen bij een soort aartsreactionair katholicisme.

De katholieke kerk, zo stelde Schmitt al op vrij jeugdige leeftijd, had een veel rationelere vorm van representatie dan de liberale democratie. Ten eerste is de paus iemand die het idee van het goddelijke kan representeren omdat hij als plaatsvervanger van Jezus op aarde dit goddelijke als het ware in hemzelf laat 'doorschijnen'. En wat, aldus Schmitt, moet representatie anders doen dan ideeën, geloof en mythes transparant maken?

Ten tweede krijg je door deze transparantie een representatie voor de mensen in plaats van een representatie van de mensen. Die laatste vorm van representatie, die we kennen in onze parlementaire systeem, wordt door Schmitt gehegeld omdat zij nu juist niet in staat is de grote ideeën waar het in het leven om gaat zichtbaar te maken. Parlementaire representatie is volgens Schmitt alleen maar een mechanische reproductie van privé-belangen en omdat die privé-belangen ook heel goed anders - en vaak zelfs beter - buiten het parlement behartigd kunnen worden, moet dit systeem wel intrinsiek instabiel zijn. En dat kon je van de kerk in ieder geval niet zeggen. Zij wordt in de ogen van Schmitt niet verscheurd door conflicterende belangen, maar dient slechts het goddelijke idee.

Volgens Müller, die zijn afkeer van Schmitt niet onder stoelen of banken steekt maar toch ook tot een evenwichtig oordeel komt, was de man vooral zo fascinerend omdat hij de meest serieuze vijand van de liberale democratie was. Wat Schmitt met zijn boutades tegen deze democratie hele generaties van politieke denkers geleerd heeft, is dat die democratie zichzelf altijd moet verloochenen in crisissituaties en misschien niet alleen dan. Zoals Ernst-Wolfgang Böckenförde, een van Schmitts meer kritische leerlingen, het formuleerde: 'De seculiere en liberale staat veeteert op condities die zij zelf niet kan garanderen.' Steeds wanneer zij bedreigd wordt, of het nu gaat om natuurcatastrofes of om terrorisme, moet zij grijpen naar middelen - noodtoestand, uitzonderingstoestand, geweld enzovoorts - die zij eigenlijk moet verwerpen. Ook daarom is de liberale democratie buitengewoon kwetsbaar en instabiel.

Schmitt, die de decadentie van de Weimar-democratie met lede ogen heeft aanschouwd, geloofde niet dat de liberale democratie zichzelf nog zou kunnen verbeteren. Hij moest er helemaal niets van hebben. Müller laat overtuigend zien dat Schmitts hele leven een strijd tegen de liberaal-democratische gedachte is geweest. Liefhebbers van klassieke conservatieve standpunten - orde en stabiliteit gaan voor alles, de mens is wat hij is en is nu eenmaal niet te veranderen, de maakbaarheidsgedachte is weerzinwekkend - kunnen hun hart ophalen aan Schmitts teksten.

Deze conservatieve criticus van vrij algemeen geaccepteerde opvattingen deed de gedachte dat mensen in een parlementaire democratie in een vrij debat over hun belangen tot een soort van waarheid zouden kunnen komen af als naïef.

'Auctoritas non veritas facit legem': autoriteit en niet waarheid produceert de wet. Politici moeten niets anders doen dan besluiten nemen; het debat kun je beter overlaten aan intellectuelen als Schmitt zelf. Bovendien vond hij dat in een wereld die gedomineerd wordt door techniek en economie van een open parlementair proces al lang geen sprake meer kan zijn. Achterkamertjespolitiek was het beste wat het liberalisme kon opleveren. Eindeloos gelobby, gemarchandeerd en kleinburgerlijke belangenconflicten: van grote en krachtvolle politiek, die zich laat inspireren door een helder godsbeeld, door een dito vijandbeeld en door een soevereine besliscultuur, is in de liberaal-democratische samenleving geen sprake meer.

In het humanisme, dat vaak als legitimatie opgevoerd wordt voor de liberale staat, zag Schmitt een groot gevaar. De universalistische pretenties van dit humanisme moeten wel gewelddadig worden voor degenen die zich er niet naar willen voegen. Daarom sloot hij zich graag aan bij een anarchist als Proudhon, die ooit zei dat het woord 'humanisme' alleen maar gebezigd wordt door mensen die de kluit willen belazeren.

Nu kan men dergelijke kritiek afdoen als rechts gemopper, maar Schmitt geeft wel degelijk filosofische argumenten. Centraal in zijn afkeer van de liberale democratie staat het inzicht dat parlementarisme weliswaar een liberaal representatieprincipe veronderstelt, maar dat dit op zich nog niets met democratie te maken heeft. Schmitt maakt dus een onderscheid tussen liberalisme en democratie, een onderscheid dat veel mensen vandaag de dag vergeten zijn of niet meer zullen accepteren. Schmitt stelt dat de democratie in ieder geval een kraakhelder politiek concept is dat gebaseerd is op een bepaald type identiteit tussen bestuurders en mensen die bestuurd worden. Omdat politiek bij Schmitt echter altijd draait om het creëren van verschillen - bijvoorbeeld het verschil tussen vriend en vijand - ontkomt ook democratische politiek niet aan zo'n conflictelement.

Dit element moet in het geval van de democratie niet gezocht worden in het verschil tussen bestuurders en bestuurden, maar wel in het verschil tussen mensen die bij het volk - de 'demos' - horen en mensen die er niet bij horen. Juist omdat de democratie een zekere homogeniteit veronderstelt onder degenen die er bij horen, moet ze de radicale heterogeniteit van de ander veronderstellen. De ander blijft de ander en zal nooit de onze worden, democratie of niet. 'Er is nooit een democratie geweest die niet het concept van de vreemdeling heeft gekend of die de gelijkheid van alle mensen heeft gerealiseerd.' De oude Grieken leverden Schmitt een mooi bewijs van zijn theorie: democratisch was Athene zeker, maar slaven en vrouwen werden als vreemd uitgesloten.

Het liberalisme met al zijn humanistische pretenties miskent het politieke element doordat het de universele gelijkheid van de mens postuleert. Een staat

die bezwijkt voor de liberale verleiding, schrijft Schmitt in *Der Begriff des Politischen*, kan niet anders dan de politiek om zeep brengen. Dat doet ze vooral omdat ze ervan uitgaat dat ze in principe geen vijanden meer heeft en dat iedereen kan worden zoals degenen die ze zegt te representeren. Zo'n liberale staat verliest juist daardoor iedere vorm van soevereiniteit, wordt zelf een deel van de maatschappij. Haar politiek, die inderdaad om niets anders draait dan kleine belangenafwegingen, is zo alomtegenwoordig dat ze even doordringend als nietszeggend is geworden. Als alles politiek wordt, is de politiek de politiek niet meer. De lakmoesproef van echte politiek is volgens Schmitt het uitzonderlijke: hoe manifesteert zij zich in tijden van existentiële crises? Het liberalisme probeert die crises koste wat het kost te mijden en gelooft in een verzoening met de vijand. Dat is zijn hoogste morele gebod. Schmitt vindt dit buitengewoon naïef en zelfs gevaarlijk.

Müller laat in zijn voortreffelijke analyse zien dat deze 'gevaarlijke' denker verplichte kost werd voor al degenen die vanuit linkse of rechtse invalshoek de liberale democratie durfden te bekritisieren. De vraag die Schmitt stelt aan hedendaagse liberalen is glashelder: kunnen jullie omgaan met het radicaal andere zonder je eigen principes te verloochenen? Die vraag staat juist vandaag de dag - in de strijd met het terrorisme - weer volop in de belangstelling.